

Głowacki, Kazimierz

Średniowieczna Ryga w świetle urbanistycznych analiz metrologicznych

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo 17 (226),
13-45

1991

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

*Pracownie Konserwacji Zabytków
Oddział w Kielcach*

Kazimierz Głowacki

SREDNIOWIECZNA RYGA W ŚWIECIE URBANISTYCZNYCH ANALIZ METROLOGICZNYCH

Z aktualnego stanu badań¹ wynika, że na obszarze dzisiejszej Rygi, zamieszkanym wówczas przez Liwów, w początkach XIII w. przystąpiono do urządzania miasta na nowych zasadach kształtowania przestrzennego. Podjęte tu inwestycje urbanistyczne miały ścisły związek z trwającą już co najmniej² od 1184 r. akcją chrystianizacyjną zapoczątkowaną wówczas w Ikšķile (Uexküll) przez duchownego katolickiego Meinhardta³. Z relacji kronikarza Henryka Livoniusa wynika, że echa podjętej tam działalności misyjnej w 1188 r. dotarły też i do ujścia Dźwiny (Daugawy). Nowa religia znalazła tu wówczas pierwszych wyznawców wśród mieszkańców liwowskiej osady zwanej Holm (później Kirchholm, obecnie przedmieście Rygi).

Jak wiadomo, proces chrystianizacji na tym terenie przebiegał bardzo opornie. Zgodnie z utrwalonym w kronikach podaniem, mieszkańcy Holmu obiecać mieli wówczas swemu misjonarzowi przyjęcie chrztu pod warunkiem podzielenia się z nimi przez biskupa Meinhardta wiedzą w zakresie budowy murowanych warowni, które na zachodzie Europy skutecznie bronić miały mieszkańców od niespodziewanych ataków wrogów. O tym czy osada Holm rzeczywiście kiedykolwiek otrzymała podobne, trwałe umocnienia, nic nie wiadomo, faktem zaś jest, że ta pierwsza misja w okolicach dzisiejszej Rygi zakończyła się całkowitym fiaskiem, pogromem i wypędzeniem znad ujścia Dźwiny pozostałych przy życiu propagatorów nowej wiary⁴.

Kolejne niepowodzenia w chrystianizacji wschodnich nadbrzeży Bałtyku doprowadziły do ogłoszenia w 1195 r. przez papieża Celestyna III wyprawy krzyżowej rycerstwa zachodnioeuropejskiego ku brzegom Estonii. Wspomniana akcja zbrojna, wspierana m.in. przez Niemców (Sak-

sończyków, Westfalczyków) i Szwedów, w niedługim czasie pozwoliła na odbudowanie zagrożonych misji.

O dalekich konsekwencjach tego militarnego kroku świadczyć mogą i dalsze przemiany odnotowane wówczas w najbliższych okolicach dzisiejszej Rygi. Odtąd wzrastać zaczęła też liczba wyznawców nowej religii wśród opornych dotąd mieszkańców Holmu, na terenie którego w 1196 r. poświęcony został cmentarz, być może wraz ze świątynią, skoro odtąd osadę tę zaczęto nazywać — Kirchholm⁵.

Nie ustawały walki z pogańskimi Liwami, którzy próbowali zachować wiarę swych przodków. Coraz częściej głównym argumentem własnych racji pozostawał wówczas miecz. Od wypraw zbrojnych nie stronili bynajmniej i sami misjonarze, zajmując nierzadko miejsce w szeregach rycerskich. W podobnej sytuacji poniósł śmierć na polu bitwy kolejny biskup inflancki Bertold. Duchowny ten przed objęciem w 1196 r. katedry biskupiej w Ikšķile był opatem cystersów w Loccum (prowincja hanowerska)⁶. Ze śmiercią jego upadła koncepcja stworzenia na chrystianizowanych obszarach nadbałtyckich cysterskiego państwa biskupiego, które poza nawracaniem pogan podporządkowałoby w sposób trwały zasoby tej ziemi, oddając je we władanie zachodnim kolonistom.

Ta sama koncepcja przyświecała następcom biskupa Bertolda, choć starano się później uaktualniać ją i modyfikować w szczegółach.

W 1198 r. w Bremie wyświęcono na biskupa inflanckiego kanonika tamtejszej kapituły katedralnej — Alberta⁷. Znacznie trudniejszą sprawą było osadzenie na stolicy biskupiej w Ikšķile nowego zwierzchnika kościelnego. I tym razem z pomocą Niemcom przyszła Stolica Apostolska, w imieniu której w 1199 r. papież Innocenty III udzielił odpustu pełnego rycerstwu gotowemu wziąć udział w wyprawie przeciw Liwom⁸. W odpowiedzi na ten apel, uformowano flotyllę składającą się z 23 okrętów, które towarzyszyć miały nowo nominowanemu biskupowi inflanckiemu w podróży na placówkę duszpasterską.

W 1200 r. okręty te dobiły do brzegów przeznaczenia, sprowadzając na ląd liczne zastępy rycerstwa oraz znaczną rzeszę kupców i przyszłych kolonistów rekrutujących się głównie z Lubeki, Visby i Soest⁹. Biskup Albert korzystając z eskorty rycerskiej dotarł szczęśliwie do Ikšķile i podjął swe obowiązki duszpasterskie¹⁰.

Przybyšom za miejsce osiedlenia wyznaczono teren leżący w widłach rzek: Dźwiny (Daugavay) i Rygi (Ridzenes). Fakt włączenia w skład wyprawy licznej grupy kupców i rzemieślników wskazywać może na uprzednie opracowanie w szczegółach, zmodyfikowanej tylko nieco, wcześniejszej koncepcji podboju Inflant. Nie ulega wątpliwości, że niebagatelną rolę do spełnienia przewidziano w tym nowym zadaniu osadnikom niemieckim. To jedynie oni z czasem mogli stworzyć tu trwałe zaplecze gospodarcze i zaopatrzeniowe dla wojującego z Liwami rycerstwa katolickiego. Należy przypuszczać, że plan opracowany przez biskupa

Alberta jeszcze w Bremie, w pierwszej kolejności przewidywać musiał stworzenie w kluczowych punktach kolonizowanego z trudem obszaru silnych enklaw niemieckich, które były w stanie po niedługim czasie przekształcić się w warowne i bezpieczne miasta typu zachodnioeuropejskiego.

Hipotetycznie przyjąć można, że opuszczony przez autochtonów teren osady portowej Zemgale stanowić mógł właśnie pierwszą dogodną ostoję dla kolonistów, tuż po ich wylądowaniu nad Dźwiną. Oni też przyczynić się mogli do utrwalenia starego kształtu tego terytorium, podejmując niezwłocznie, ze względów bezpieczeństwa, wymianę skromnych obwałowań ziemnych (lub ziemno-drewnianych) na trwałe mury obronne. Budowę ich odnieść by należało na lata około 1206-1209, kiedy to kroniki odnotowały transport bloków dolomitowych, dostarczanych do Rygi drogą wodną z kamieniołomów w okolicach Ikšķile¹¹.

Osiedli w Rydze koloniści utrzymywali bardzo ścisłe związki z rodzinnymi stronami. Więzy te były wszechstronne i dotyczyły przedstawicieli wszystkich grup społecznych. Prestiżowym udokumentowaniem tej sytuacji był fakt nadania w 1207 r. biskupowi Albertowi tytułu księcia Rzeszy. Jak wynika z przekazów historycznych niemal rokrocznie spóro czasu przebywał on w Niemczech m. in. na dworze Filipa Szwabskiego¹². Jak wiadomo to właśnie za sprawą książąt Hohenstaufów (m. in. Fryderyka zm. 1191 r.) — Niemieckie Bractwo Szpitalne, działające od 1128 r. w Jerozolimie, przekształcone zostało w 1190 r. w zakon rycerski znany później pod mianem zakonu krzyżackiego¹³. W Europie podobne idee długo jeszcze nie uległy dezaktualizacji. Biskup Albert po powrocie do Lwonii znalazł na miejscu energicznego zwolennika tych samych koncepcji w osobie cysterskiego opata z Dünamünde — Teodoryka, który ostatecznie przekonał biskupa o konieczności utworzenia również w Inflantach zakonu rycerskiego¹⁴.

Naturalnie wszechstronne i ścisłe związki biskupa inflanckiego z Niemcami, z dworem Hohenstaufów, musiały bogato zaowocować także i przy organizowaniu wówczas w stolicy biskupiej nowych struktur miejskich.

Z przekazów historycznych wynika, że już w 1201 r. osadnicy niemieccy stworzyli taki załazek miasta na obszarze obecnego ryskiego śródmieścia¹⁵. Przypuszczać można, że walory obronne tego miejsca musiały być spore, skoro w tym samym roku doszło też do przeniesienia tu z Ikšķile rezydencji biskupa Alberta¹⁶. W nowym układzie przestrzennym zapewne od razu przewidziano więc tu miejsce pod obiekty przeznaczone dla kapituły biskupiej¹⁷ i dla rycerstwa, które stanowiło osłonę militarną misji chrystianizacyjnej. Utworzenie w 1202 r. przez biskupa ryskiego Zakonu Kawalerów Mieczowych (Fratres Milicie Christi de Livonia)¹⁸ było, jak się wydaje, jedynie formalnym usankcjonowaniem wcze-

śniej określonych, ścisłych powiązań między rycerstwem, osadnikami a misjonarzami katolickimi.

Akcja misyjna nierozzerwalnie łączyła się tu z podbojem ziem pogan. Przyjęty układ ściśle określać więc musiał zasady podziału zdobyczy. Ustalono, że 2/3 terytoriów uzyskiwanych drogą wojennych grabieży przechodzić miało na własność biskupstwa inflanckiego, a pozostała 1/3 stawała się posiadłościami Zakonu Kawalerów Mieczowych¹⁹.

Bazując na własnych doświadczeniach, koloniści niemieccy pamiętać musieli dobrze, że prawidłowo i bezpiecznie zbudowane miasto, poza wykształceniem m. in. trwałych struktur rzemieślniczo-handlowych, wymagało wpięrowania racjonalnego ukształtowania przestrzennego. Obrany do realizacji model urbanistyczny musiał więc zmierzać do maksymalnego wykorzystania walorów terenowych, dążąc do skupienia domostw mieszczanskich i otoczenia takiego obszaru najkrótszym obwodem murów obronnych.

Sondaże archeologiczne wykonane dotąd na obszarze starego ryskiego śródmieścia potwierdzają, że i tu, jak w przypadku udokumentowanych wcześniej podobnych akcji urbanistycznych na zachodzie Europy, dokonać musiano komasacji gruntu, niwelując część drewnianej osady wcześniejszej²⁰. Wyniki ukończonych w 1984 r. badań archeologicznych w obrębie dawnego kościoła zamkowego pw. Św. Jerzego ujawniły obecność w ziemi częściowo przepalonych relikwów budynków skonstruowanych z drewna i częściowo z gliny. Tu też natrafiono na liczne fragmenty naczyń glinianych, charakterystycznych na tym terenie dla XII/XIII w. Chronologię względną znalezisk określa fakt, że wspomniane konstrukcje drewniane zniszczone zostały dodatkowo przez wkopy fundamentowe, wykonane w początkach XIII w. pod mury połnocno-wschodniej ściany prezbiterium i nawy kościoła zamkowego²¹.

Uważa się, że kanwą do rozmierzenia w średniowieczu nowoczesnego układu przestrzennego bywał zazwyczaj teoretyczny „plan idealny”. Projekt taki poza zagwarantowaniem podstawowych wymogów funkcjonalnych starał się też najczęściej o utrwalenie w terenie piękna proporcji, regularności form przestrzennych, godząc to jednocześnie z zachowaniem w obrazie miasta obowiązujących tu hierarchii społecznych. Choć wszystkie te uwarunkowania uwzględniał zazwyczaj „plan idealny”, to przecież ostateczny kształt miasta zależał od umiejętności pogodzenia planistycznych założeń teoretycznych z realizacjami terenowymi. W trakcie prac na gruncie niemal zawsze dochodziło do jego modyfikacji, zgodnie z topografią obszaru, spadkami terenu, biegiem koryt strumieni, kierunkiem funkcjonujących nadal starych dróg, przepraw rzecznych itp. Niekiedy też na nowej siatce ulic odciskały swój ślad pozostawione fragmentarycznie w mieście stare układy przestrzenne²².

W przypadku Rygi do dziś istnieje znaczna różnica zdań badaczy co do pierwszego kształtu średniowiecznego miasta²³. Po przestudiowaniu

dotychczasowych opracowań dotyczących średniowiecznej urbanistyki Rygi, za jedno z cenniejszych dotąd dokonań w tym zakresie uznać należy analizę metrologiczną opublikowaną przez R. Zandbergę. Obraz miasta z początków XIII w. zrekonstruowany przez tę autorkę posłużył nam do zbudowania dalszych, własnych już hipotez.

Zaprojektowany tu w średniowieczu układ przestrzenny wykorzystał wywyższenie terenu chronionego od wschodu i południa wodami rzek. Na obszarze obwiedzionym pierwszym pierścieniem murów obronnych wytyczono prosty trakt, wyraźnie oddzielający północno-wschodnią część miasta od jego części południowo-zachodniej. W przeciwieństwie do prostokątnego podziału obszaru północnego, obszar południowy zarezerwowany dla mieszczan, podzielony na mniejsze działki własnościowe, łagodnym półkołem łączył się z głównym układem komunikacyjnym, rozdzielającym obie części terytorium miejskiego. Ten główny trzon komunikacyjny w mieście stanowiła szeroka ulica łącząca wschodnią bramę miejską z zachodnim wyjazdem z miasta.

Opublikowane przez R. Zandbergę badania metrologiczne wskazują, że autorka podjęła zadanie odnalezienia na obszarze Rygi średniowiecznych układów urbanistycznych, wychodząc od analizy zachowanych śladów dawnych kwartałów zabudowy. W badaniach swych przyjęła ona a priori historycznie najbardziej tu uzasadnioną wielkość modułu podstawowego czyli stopy gotlandzkiej równej 276 mm. Ponieważ sądziliśmy, że obranie do badań tak dużej bazy wyjściowej (wielkość całych kwartałów) zawierać mogło później przypadkowy błąd wynikający z odkładania wielokrotności niewielkiej stopy na nie zawsze trwałych obrysach ulic, postanowiliśmy przy kontynuowaniu własnych analiz skupić się na obszarze znacznie mniejszym, na którym zachowały się w sposób wyraźny najdawniejsze relikty architektoniczne z okresu budowy miasta przez zachodnioeuropejskich kolonistów. To z kolei pozwalało wartość użytej tu w średniowieczu stopy odczytywać wprost z najstarszych relikwów murów zachowanych do dziś w ziemi. Zastosowanie tej odwrotnej skali dawało jednocześnie gwarancję ścisłego zweryfikowania wartości podstawowej, czyli stopy ryskiej.

Podjęcie tego zadania powiązaliśmy ściśle z współuczestnictwem w interdyscyplinarnych badaniach naukowych prowadzonych w latach 1983—1985 w Rydze przez kielecki oddział Pracowni Konserwacji Zabytków, na terytorium pierwszego zamku kawalerów mieczowych (kościół Św. Jerzego, Św. Ducha)²⁴, którego najstarsze relikty wydatabowane zostały archeologicznie na pierwsze lata XIII w.²⁵

Dążąc do spójnej konfrontacji historycznych rozważań z utrwalo-nymi w strukturze miasta, średniowiecznymi formami przestrzennymi uznaliśmy za rzecz niezbędną dokładne określenie na obecnym planie miasta zasięgu terytorialnego pierwotnych posiadłości biskupich, rycerskich i mieszczańskich.

Zagadnienia związane z ukształtowaniem zabudowy mieszkalnej oraz z lokalizacją zamku biskupiego już wcześniej doczekały się badań m. in. R. Zandbergi²⁶. Sprawą otwartą pozostaje natomiast określenie obszaru pierwszej ryskiej posiadłości Zakonu Kawalerów Mieczowych. Odszukanie fragmenty dokumentacji rysunkowej z badań archeologicznych, prowadzonych na tym obszarze w latach 1938-1940 pod kierunkiem K. Apinisa²⁷, pozwoliły na uchwycenie w terenie linii średniowiecznego muru obronnego wraz z relikтами domniemanego skrzydła północno-zachodniego zamku rycerskiego. Dalsza analiza materiałów archiwalnych pozwala domyślać się, że w partii tej, udokumentowany archeologicznie, zamkowy mur obronny nie stanowił bynajmniej granicy posiadłości rycerskiej w formie wykreślonej przez Zandbergę (rys. 15), a jedynie kraniec murowanego zespołu architektonicznego (rys. 13). Do sądów takich skłaniają nas wyniki analiz innych materiałów kartograficznych, poczynając od planu miasta wykreślonego w 1650 r. przez F. Murrera²⁸, a kończąc na osiemnastowiecznych i dziewiętnastowiecznych planach posesji stanowiącej później przez wieki własność Konwentu Świętego Ducha²⁹ (rys. 10). Nie wydaje nam się sprawą przypadku, że utrwalone w kartografii archiwalnej relikty zatartej już dziś siatki ulic w interesującym nas rejonie miasta przesuwają obszar zamkowy bardziej na zachód. Okazuje się przy tym, że tak poszerzona granica pokrywa się z obwodem posesji Konwentu Świętego Ducha, który jak wiemy od XIV w. stał się sukcesorem dawnej posiadłości zamkowej³⁰. Za jego też przyczyną poszczególne budynki tego zespołu architektonicznego przyjęły później nazwy Gołębic, będących jak wiemy symbolicznym wyobrażeniem Ducha Świętego, pod którego wezwaniem tenże konwent franciszkański zawiązano tu w średniowieczu.

Z zasygnalizowanych tu spostrzeżeń wnosić można, że od strony północno-zachodniej do zespołu zamkowego należał pierwotnie również pas gruntu tworzącego tu rodzaj przedzamcza bramnego od strony hipotetycznego rynku miejskiego (rys. 13). Fragmentarycznie zachowane do dziś wyniki badań archeologicznych Karlisa Apinisa z okresu międzywojennego dowodzą, że na przebadanym tu odcinku teren przedzamcza opadał znacznie ku zachodowi³¹, sugerując tym samym możliwość okresowego istnienia w średniowieczu naturalnego umocnienia związanego z wjazdem do rezydencji kawalerów mieczowych.

Granice średniowiecznej posesji rycerskiej, na odcinku północno-wschodnim i południowo-wschodnim nie budziły od dawna wśród badaczy żadnych kontrowersji, gdyż jak wiemy z licznych źródeł, biegiły w linii posiadłości biskupiej (obecna ulica Jana Seta) oraz wzdłuż ciągu murów miejskich (obecna ulica Kaleju). Otwartą sprawą było ustalenie hipotetycznej granicy południowo-zachodniej, od strony kościoła św. Piotra, stanowiącego jak wiemy pierwszą świątynię parafialną mieszczan ryskich. Analiza źródeł pisanych w konfrontacji z wynikami dostępnych badań archeologicznych zdaje się wyjaśniać i ten problem. Przekaz utrwalony w

1304 r. wspominał mianowicie o budowie muru granicznego między miastem i dworcem rycerskim³². Wykonany w 1983 r. wykop archeologiczny potwierdził tę relację³³. Sądzić zatem można, że oś obecnej ulicy Skarniu, w rejonie korpusu nawowego kościoła św. Jerzego, pokrywa się z linią średniowiecznej granicy, rozdzielającej posiadłość rycerską od terytorium miejskiego (rys. 13).

Na tak zakomponowanym obszarze miasta, teren obrany pod zespół rezydencji kawalerów mieczowych zajął miejsce niemal centralne. Ryski zamek rycerski na podstawie przekazów pisanych datowany jest na lata 1201—1209³⁴. Choć niewiele do dziś wiadomo o pierwotnym kształcie architektonicznym tego zespołu³⁵, to przecież jest oczywiste, że jego usytuowanie w układzie miejskim skupiło w sobie ważne walory strategiczne, pozwalające na kontrolę tak zbiegu głównych traktów w centrum miasta, jak również wjazdu do niego z przeprawy na rzece Rydze. Jednocześnie bezpośrednie sąsiedztwo warownej rezydencji biskupiej umożliwiałoby w razie konieczności nieskrępowane wsparcie orężne obu zespołów. Na południe od obszarów rezydencjonalnych, w bezpośrednim sąsiedztwie posiadłości rycerskiej i biskupiej, w 1209 r. stanął kościół parafialny św. Piotra przeznaczony dla potrzeb mieszczaństwa³⁶.

Po teoretycznym ustabilizowaniu granic terytorium rycerskiego mogliśmy przystąpić do kolejnego etapu analiz metrologicznych. Po naniesieniu na mapę miasta posiadłości kawalerów mieczowych na obszar ten wrysowaliśmy wszystkie średniowieczne relikty architektoniczne, jakie udokumentowane zostały archeologicznie w dostępnych nam materiałach badawczych (rys. 13). Wśród wykreślonych tu murów jedynie kaplica zamkowa zachowała do dziś swój kompletny obrys rzutu z początku XIII w. Względy te sprawiły, że jedynie ta budowla zamkowa stanowić mogła dla nas wiarygodną podstawę do odszukania miar, jakimi posługiwano się w Rydze w czasach budowy miasta. Na podstawie pomiaru fotogrametrycznego okazuje się, że zewnętrzny obwód tej romańskiej budowli wzniesionej z kamienia wpisany został w kwadrat o bokach 13 m 73 cm. Z rachunku matematycznego wynika zatem, że na takiej długości boku kwadratu całkowicie i bez reszty odkłada się tylko wielkość 50 stóp o wartości jednostkowej równej 27,5 cm. Tym sposobem udało się jednoznacznie potwierdzić słuszność założeń R. Zandbergi, że budowniczowie miasta posługiwać się musieli w swym przedsięwzięciu urbanistycznym miarą równą niemal dokładnie stopie gotlandzkiej. Stwierdzenie to upoważniło nas z kolei do wykreślenia na obszarze miasta kolejnych analiz metrologicznych opartych tym razem na module jednoprętowym (1 pręt ryski = 4 m 12 cm) i jednosznurowym (1 sznur ryski = 41 m 25 cm). Rysunki te ujawniły dalsze regularności zawarte do dziś w układzie przestrzennym miasta (rys. 16—18). Poczynione dotąd spostrzeżenia w efekcie pozwoliły na zrekonstruowanie hipotetycznego „planu idealnego”, który stanowił model geometryczny przy rozmiarowaniu miasta około

1201 r. (rys. 19). Przy wykreśleniu tej kompozycji posłużono się okregiem (obwód zewnętrzny miasta), trójkątem równoramiennym (układ uliczny) i kwadratem (rynek centralny). Jak sądzimy, zastosowanie tu właśnie tych figur geometrycznych dawało budowniczym możliwość stworzenia symetrycznego i klarownego układu przestrzennego optymalnie wpasowanego w obrys, podkowiastego w obrysie, liwskiego portu Zemgale.

Okres 1210—1215 uważany jest za końcowy etap rozwoju miasta w obwodzie nakreślonym mu przy pierwszej lokacji³⁷. Datę skrajną wyznacza tu pożar, jaki w 1215 r. zniszczył znaczną część terytorium miejskiego wraz z rezydencją biskupią³⁸. Wobec bujnego rozwoju tutejszego ośrodka kolonialnego i misyjnego odbudowa starej struktury miejskiej w pierwotnych granicach okazać się musiała niecelowa. Względny funkcjonalne narzuciły konieczność rozszerzenia terytorium Rygi i włączenia w jej granice dotychczasowych przedmieść. Tempo i kierunek tego procesu dokumentują m.in. daty wznoszenia kolejnych tutejszych świątyń, poczynając od rozpoczętej w 1215 r. budowy na południe od murów miejskich nowej katedry pw. Najświętszej Marii Panny (Domskij Sobor)³⁹, czy też zlokalizowanego na zachodnim przedmieściu kościoła św. Jakuba, po raz pierwszy wzmiankowanego tu w 1226 r.⁴⁰ Ponowienie praw miejskich w tym samym roku⁴¹ wskazuje, że proces nowego urządzania miasta po rozszerzeniu jego granic był już bardzo zaawansowany, by ostatecznie w latach sześćdziesiątych XIII w. dobiec końca⁴².

Zademonstrowana tu teoretyczna rekonstrukcja form przestrzennych z początkowego okresu kształtowania ryskiego organizmu miejskiego rzuca też nowe światło na najbardziej dotąd kontrowersyjny wśród badaczy problem rodowodu tutejszego modelu urbanistycznego. Jak wiemy, ryskie rozwiązanie przestrzenne nie posiada bliższych analogii z kompozycjami szachownicowymi, stosowanymi w tym czasie przy budowie miast na obszarze Europy zachodniej. W przypadku Rygi godny podkreślenia jest jednak fakt — dotąd pomijany — występowania wyraźnych podobieństw kształtu miasta trzynastowiecznego z planami wczesnośredniowiecznych portów wznoszonych około IX—XI w. na pobrzeżach Bałtyku. Jak wynika z badań archeologicznych, osady te budowane były w obrębie wału obronnego, który w kształcie podkowy obejmował obszar mieszkalny i swymi ramionami dotykał z dwóch stron brzegu rzeki. W bliskim sąsiedztwie tak umocnionego portu zazwyczaj funkcjonowały nieobronne osady rzemieślnicze i rybackie. Taki układ przestrzenny osad portowych rozpowszechniony był szeroko nad Bałtykiem, od Skandynawii po Pomorze Szczecińskie czy Gdańskie (Birka, Haithabu, Visby, Wolin in.)⁴³ (rys. 21).

Jak sądzimy, identyczny typ przestrzenny prezentował też zapewne i port Zemgale, na miejscu którego powstała Ryga (rys. 22). Fakt rozpowszechnienia się we wczesnym średniowieczu tego typu osad portowych nad Bałtykiem stał się też źródłem hipotez o wikińskim rodowo-

dzie samego modelu, powszechnie zaadaptowanego przez tutejsze ludy nadmorskie.

Sądzić można, że podobnie jak w przypadku rozwoju innych, wczesnośredniowiecznych portów nadbałtyckich⁴⁴, również i średniowieczna Ryga przejęła spuściznę po osadzie wcześniejszej, utrwaloną m.in. w ogólnym kształcie obwodu swego pierwszego terytorium miejskiego. Wydaje się nam, że w przypadku Rygi wczesnośredniowieczne tradycje osadnictwa lokalnego odcisnęły się na kształcie miasta w sposób szczególnie i oryginalny. Jak wiemy, kształt podkowiasty, tak charakterystyczny dla wspomnianych wyżej nadbałtyckich osad portowych, wykorzystywany był od wieków na tym terenie również do tworzenia rozwiązań przestrzennych o znacznie mniejszej skali, tj. przy budowie grodów typu podkowiastego (VII—X wiek)⁴⁵ (rys. 20). Te niewielkie warownie o majdanach nie przekraczających średnicy 40 m musiały odznaczać się funkcjonalnością układu, skoro wiadomo, że i one adaptowane były w podobnych celach obronnych, m.in. przez rycerzy zakonnych przystępujących do kolonizacji i podboju pobrzeża Bałtyku. Jako jeden z przykładów posłużyć nam może układ przestrzenny zamku krzyżackiego w Toruniu, wzniesionego przed rokiem 1233 na śladzie wału typu podkowiastego (z około X wieku)⁴⁶. Choć adaptacja miejscowych tradycji osadniczych dokonana tu przez zachodnioeuropejskich kolonistów zakonnych jest przykładem nieco późniejszym, a co za tym idzie nie upoważniającym do dalej idących uogólnień, to przecież nie wspomnieć, że i krzyżacy, w podobny sposób jak urbaniści rycy, dokonali geometrycznego podziału zajętego obszaru.

Reasumując stwierdzić należy, opierając się m.in. na dotychczasowych analizach metrologicznych obszaru Rygi, że na wzór zachodnioeuropejskich przedsięwzięć planistycznych inwestycję tę poprzedzić musiało sporządzenie tzw. „planu idealnego”, który przeniesiony został następnie na grunt i odpowiednio przystosowany do realiów terenowych. Zastosowany tu przy formowaniu miasta teoretyczny układ modułarny spowodować musiał drobne korekty pierwotnej linii podkowiastej, przekształconej w odcinek regularnego okręgu. Przyjęta tu koncepcja zastąpienia układu prostokątnego — kolistym (półokregiem) pociągnęła za sobą i dalsze, logiczne konsekwencje. Dla zachowania regularności kompozycji urbanistycznej wewnątrz miasta siatkę ulic poprowadzić musiano w układzie promienistym. W tak nakreślonym schemacie teoretycznym centrum okręgu wypadło pośrodku pierzei rynku, zgodnie z zasadą rygorystycznie przestrzeganą przy budowie regularnych miast zachodnioeuropejskich, wymagającą aby choć jedna z osi symetrii układu miejskiego przebiegała przez środek tego najważniejszego placu⁴⁷.

Na podstawie zaprezentowanych tu spostrzeżeń wnosić można, że na obszarze Rygi w latach 1201—1215 praktycznie funkcjonował model warowni miejskiej w kształcie podkowiastym zaadaptowanym z wczesno-

średniowiecznej osady portowej. Prawdziwym ewenementem tutejszego rozwiązywania był natomiast promienisty układ siatki komunikacyjnej wytyczonej wewnątrz umocnień miejskich, dla którego trudno by szukać średniowiecznych analogii na terenie Europy zachodniej. Nie wiadomo dotąd czy odosobniony przykład ryski był wynikiem podjęcia w XIII w. szerszych prób stworzenia na obszarach nadbałtyckich nowego kształtu warowni kolonizacyjnych wznoszonych na zrębie grodów i osad „podkowiastych”. Przy obecnym stanie badań nie można wykluczyć, że mamy tu do czynienia z jednostkowym ogniwem przekształceń urbanistycznych prototypu później zarzuconego.

PRZYPISY

¹ J.M. Wasiliew, *Riga. Pamjatniki zocziestwa*, Riga 1971, s. 13 i n.; J. Szczepański, Historia dawnego kościoła zamkowego pw. Św. Jerzego w Rydze. Sprawozdanie z kwerend, Pracownie Konserwacji Zabytków, Ryga-Kielce 1984 (maszynopis) s. 1 i n.; K. Głowacki, Dzieje budowy dawnego kościoła zamkowego pw. Św. Jerzego (Św. Ducha) w Rydze, Pracownie Konserwacji Zabytków, Ryga-Kielce 1985 (maszynopis), s. 2 i n. Wyniki najnowszych badań archeologicznych na terenie średniowiecznej Rygi referuje A.W. Caune, *Riga pod Rigoj*, Riga 1989. Stan badań historycznych oraz literaturę przedmiotu dotyczącą obszaru pierwszego zamku kawalerów mieczowych w Rydze referuje A. Adamczyk, Ryga. Konwent Św. Ducha. Stan badań, Pracownie Konserwacji Zabytków, Ryga-Kielce 1990 (maszynopis).

² Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary świętej rzymsko-katolickiej w Rydze*, Ryga 1885, s. 5. H. Łowmiański, *Początki i rola polityczna zakonów rycerskich nad Bałtykiem w wieku XIII i XIV*, [w:] *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 240.

Około 1158/1159 r. po raz pierwszy odnotowano tu kontakt między ludnością miejscową a przybyszami z Europy zachodniej. Wówczas to do ujścia Dźwiny (Daugavy) zawinąć miał statek kupców bremeńskich.

³ Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary...*, s. 7; W.B. Wilinbachow, *Ruś a niemiecki podbój Inflant*, *Zapiski historyczne*, t. 36, z. 4, Toruń 1971, s. 11.

⁴ Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary...*, s. 7.

⁵ *Ibid.*, s. 8.

⁶ T. Manteuffel *Próba stworzenia cysterskiego państwa biskupiego w Prusach*, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 18, z. 1—4, Toruń 1953, s. 160; W.B. Wilinbachow, *Ruś a niemiecki podbój...*, s. 13.

⁷ Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary...*, s. 9; T. Manteuffel, *Próba stworzenia cysterskiego państwa...*, s. 160.

⁸ W.B. Wilinbachow, *Ruś a niemiecki podbój...*, s. 13.

⁹ F. Benninghoven, *Rigas Entstehung und der frühansische Kaufmann*, Hamburg 1961, s. 32.

¹⁰ Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary...*, s. 11.

¹¹ W.v. Gutzeit, *Die ehemalige Ringmauer Rigas*, [w:] *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, t. 10, Riga 1865, s. 359. Wysokość murów obronnych wynosiła 6—10 m, zaś ich grubość około 1,8 m. F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, s. 47. J.M. Wasiliew, *Riga...*, s. 70. I. Grosvalds, *Latvijas viduslaiku mura pilu jadas*, [w:] *Arheologija un etnografija*, t. 14, Riga 1983, s. 148. Charakterystyka dolomitu użytego przy budowie zespołu zamkowego kawalerów mieczowych w Rydze (kościół Św. Jerzego, XIII w.).

¹² Jan J., *Wspomnienie o dziejach wiary...*, s. 10; T. Manteuffel, *Próba stworzenia cysterskiego państwa...*, s. 162; W.B. Wilinbachow, *Ruß a nie-miecki podbój...*, s. 15.

¹³ K. Górski, *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław 1977; M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka — Państwo — Ideologia*, Gdańsk 1988.

¹⁴ T. Manteuffel, *Papiestwo i cystersi*, Warszawa 1955; tenże, *Próba stworzenia cysterskiego państwa...*, s. 165; H. Łowmiański, *Początki i rola polityczna...*, s. 241.

¹⁵ J.G. Arndt, *Der Liefländischen Chronik*, t. 2, Halle 1753, s. 302; K. von Löwis of Menar, *Burgenlexikon für Alt-Livland*, Riga 1922, s. 99 i n.; R. Širants, Jura baznica, Parrakstijuma Korektutu lasijis, A. Jonsons, Riga 1960 (maszynopis), F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, s. 32.

¹⁶ J.M. Wasiliew, *Riga...*, s. 70.

¹⁷ R. Zandberga, *Rigas viduslaiku nozudu so architekturas pieminekli meklejumi*, [w:] *Muzeji un kulturas pieminekli*, Riga 1973, s. 10 i n.

¹⁸ W. Neumann, *Die ehemalige St. Georgskirche*, [w:] *Riga und seine Bauten*, Riga 1903, s. 160; F. Benninghoven, *Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Milicie Christi de Livonia*; Köln-Graz 1965.

¹⁹ J.M. Wasiliew, *Riga...*, s. 23.

²⁰ A.W. Caune, *Ziliszca Rigi XII—XIV v. po danym archeologiczeskich raskopok*, Riga 1984, s. 12, il. 1 i n.

²¹ B. Muzolf, *Wyniki badań archeologicznych byłego kościoła Św. Jerzego w Rydze ul. Skarniu 10—19*, Pracownie Konserwacji Zabytków, Ryga-Łódź 1984, (maszynopis) s. 9 i n.

²² S. Zientara, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne miast w dobie lokacji*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne*, Warszawa-Poznań-Toruń 1976, s. 70, 80.

²³ W. Neumann, *Das mittelalterliche Riga*, Berlin 1892; tenże, *Der Stadtplan als geschichte Urkunde. Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands hc. von der Gesellschaft und Altertumskunde der Ostseeprovinzen*, t. 21, Riga 1911, s. 89.

Autor jedną z praosad liwońskich lokalizował na obszarze zajętym później przez kościół katedralny Najświętszej Marii Panny, drugą przy obecnym placu Vecpilseta.

Zasięg terytorialny kolonii niemieckiej utworzonej ok. 1201 r. nad brzegiem rzeki Rygi (Ridzenes) odczytał m.in. z kolistego śladu biegu obecnych ulic Tirgonu i Monetu. W konkluzji przyjął, że promień czytelnej półkolistej granicy kolonii wynosił w terenie ok. 175 m. K. von Löwis of Menar, *Die älteste Ordensburg in Livland*, Berlin 1903. J. Straubergs, Izdevumi Rigas buvum 14—16 gs. Riga 1940 (Rękopis w Gosudarstwiennoj, Bibliotiekie Łatwijskoj SSR im. W. Lacisa. Dział starodruków i rękopisów); tenże, *Veca Riga*, Riga 1951, s. 15. Autor jedną z praosad liwońskich lokalizował również na obszarze późniejszej katedry ryskiej. Drugą z osad jego zdaniem znajdować się miała nad Dźwiną (Daugava) w okolicy ujścia rzeki Rygi (Ridzenes). A. Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland*, Dorpat 1942; F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, W. Vaga, *Die mittelalterliche Stadtbefestigung Rigas*, [w:] *Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in History of Art*, Uppsala 1967. J.M. Wasiliew, *Riga...* R. Zandberga, *Lokali pilsetbuvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rigas struktura XII un XIII gs. mija*, [w:] *Latvijas PSR pilsetu architektura*, Riga 1979. Według wyliczeń autorki pierwotny obszar kolonii niemieckiej liczył około 6 mórg. A.W. Caune, *Ziliszca Rigi...* Autor jedną z dużych praosad liwońskich lokalizuje nad rzeką Rygą (Ridzenes) w okolicy placu Alberta, drugą zaś nad brzegiem Dźwiny (Daugavy) w po-

bliżu Peldu iela. Okolice kościoła katedralnego uważa natomiast za miejsce dawnej nekropolii liwskiej.

²⁴ Kontrakt między Biurem Handlu Zagranicznego PP Pracowni Konserwacji Zabytków w Warszawie a Sojuzwnieszstrojimport w Moskwie (Nr 63-03/50009-106. Nr 93-585/30010). Badania naukowe do projektu architektonicznego adaptacji dawnego kościoła Św. Jerzego na cele muzealne.

²⁵ B. Muzolf, *Wyniki badań archeologicznych...*, s. 13. J. Chwist, J. Gałczewski, Badania architektoniczne dawnego kościoła Św. Georgija w Rydze. Dokumentacja opisowa i rysunkowa badań, Pracowni Konserwacji Zabytków. Ryga-Kielce 1984 (maszynopis), s. 13. J. Cedro, L. Gałczewski, Wyniki badań architektonicznych dawnego kościoła zamkowego pw. Św. Jerzego w Rydze, Pracowni Konserwacji Zabytków. Ryga-Kielce 1984 (maszynopis), s. 3. K. Głowacki, *Dzieje budowy dawnego kościoła zamkowego...*, s. 18.

²⁶ R. Zandberga, *Rigas viduslaiku...*, s. 10 i n.; tejże, *Lokali pilsetbuvnieciskie...*, s. 58 i n.

²⁷ Muzeum Istorii Rigi i Moriechodstva. Ryga, Oddział archeologiczny. Sveta Gara konvents ar apkartni. Inwentaryzacja wykopów archeologicznych z relikiami murów kamiennego zamku (Wittenstein). Partia północna skrzydła północno-zachodniego. Rysunki Jansona. Sygn. P. II. 53. P. II.88. P. II. 119.

²⁸ Muzeum Istorii Rigi i Moriechodstva. Ryga. Ogólny plan miasta Rygi. Pomiar F. Murrera z 1650 roku. Sygn. 1 UR VM 31.122.

²⁹ Centralnyj Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw Łatwijskoj SSR. Ryga. Plan der Gouvernements Stadt Riga. Pomiar F. Goetza. XVIII w. Sygn. F. 6828, 2, d. 592. Ibid., Plan der Kayserlichen Stadt Riga. Pomiar I.R. Boettchera z 1794 roku. Sygn. F. 6828, 2, d. 587. Ibid., Charte von den ein der Stadt Riga befindlichen Wasserleitungen und Kunst-Röhren... XVIII/XIX w. Sygn. F. 6828, 2, d. 593. Ibid., Plan Rižskoj krieposti i jeja citadeli s pokazaniem pieriemien uczinienych s 1812 goda po 1824 godu... Sygn. F. 2909, d. 15. Ibid., Charte von den Gassen der Gouvernements Stadt Riga. Pomiar z 1832 roku (?). Sygn. F. 2909, d. 883. Ibid., Allerhöchst bestätigter Plan der Stadt Riga... Pomiar z lat 1858—1860. Sygn. F. 2909, d. 17. Ibid., Spezial plan der Altstadt, [w:] Stadtplan von Riga... Pomiar R. Stegmana i A. Agthe z 1885 roku. Sygn. F. 2909, d. 23. *Orographisch-geologische Karte der Stadt Riga mit Eintragung der altalluvialen Hauptstromläufe der Dina*, [w:] *Riga und seine Bauten*, Riga 1903, Tablica II. *Plan sytuacyjny kościoła Św. Jerzego w obrębie ryskiego Konwentu Świętego Ducha*, [w:] K. von Löwis of Menar, *Die älteste Ordensburg in Livland*, Berlin 1903.

³⁰ W. Neumann, *Die ehemalige St. Georgskirche...*, s. 160; F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, s. 45.; A. Adamczyk, Ryga. Konwent św. Ducha..., s. 7.

³¹ Muzeum Istorii Rigi i Moriechodstva. Ryga. Oddział archeologiczny. Sveta Gara konvent ar apkartni. Transzeja „A”. Rysunek Jansona z około 1940 roku. Sygn. P. II.88. *Galvas pilsetas Rigas vesturiska muzeja petijums Riga 1938 gada leguto Selicta izstude*, Apinta Sastadijas K[arlis] Apinis, Riga 1939.

³² W.v. Gutzeit, *Die Eldens- oder Conventskirche*, Rigasche Stadtblätter, R. 1892, nr 20.

³³ B. Muzolf, *Wyniki badań archeologicznych...*, 34. Z analizy stratygrafii wynika, że przy budowie muru wykorzystano znacznie od niego starszy wykop. Wzdłuż tej trwałej granicy wielokrotnie wznoszono różnorodne obiekty przynależne funkcjonalnie do posiadłości rycerskiej a później konwenckiej. W wykopie tym natrafiono m.in. na fragmenty warstwy wyłożonej drewnem (podłogi stojącego niegdyś na granicy budynku gospodarczo-mieszkalnego?). Materiał ruchomy z tego wykopu datowany jest na XIII—XIV wiek.

³⁴ K. von Löwis of Menar, *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*, Riga 1888, s. 96. Tenże, *Burgenlexikon...*, s. 90. W. v. Gutzeit, *Die Ueberreste der St. Georgskirche im Convente zum heiligen Geiste in Riga*, Rigasche Stadtblätter, R. 1801, nr 12. L. A. Arbusow, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Riga 1918, s. 19. F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, s. 42.

³⁵ K. Głowacki, *Dzieje budowy dawnego kościoła zamkowego...*, s. 15. Przeprowadzone dotąd badania naukowe (archeologiczne i architektoniczne) zasięgiem swym objęły zaledwie niewielką część obszaru średniowiecznej posiadłości rycerskiej w mieście.

Również i ostatnio ukończone tu badania architektoniczne pod kierunkiem mgr inż. arch. Janusza Cedro, ograniczone były warunkami kontraktu do bryły dawnego kościoła Św. Jerzego. Jak wiemy, obiekt ten częściowo tylko wykorzystał mury wcześniejsze.

³⁶ F. G. Bunge, *Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert*, Leipzig 1878, s. 166. W. Neumann, *Das mittelalterliche Riga...*, s. 33.

³⁷ F. Benninghoven, *Rigas Entstehung...*, s. 42.

³⁸ J. M. Wasiliew, *Riga...*, s. 24.

³⁹ Tenże, *La catedral de Riga*, Leningrada 1980, s. 7 i n.

⁴⁰ W. Neumann, *Das mittelalterliche Riga...*, s. 24.

⁴¹ J. M. Wasiliew, *Riga...*, s. 14.

⁴² Ibid., s. 25.

⁴³ W. Filipowiak, *Port wcześnieśredniowiecznego Wolina*, Materiały Zachodnio-Pomorskie. Muzeum Pomorza Zachodniego, t. 2, Szczecin 1956, s. 197 i n.

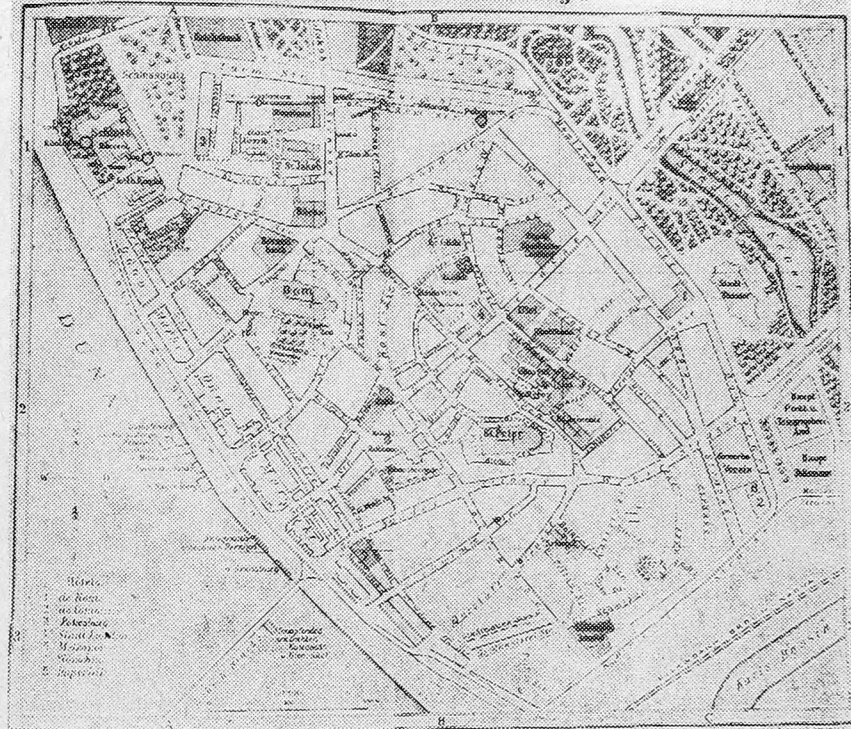
⁴⁴ Ibid., s. 201 i n.

⁴⁵ A. Stafiński, *Najdawniejsze słowiańskie osiedla obronne w okolicach Szczecinka*, Materiały Zachodnio-Pomorskie. Muzeum Pomorza Zachodniego, t. 6, Szczecin 1960, s. 225 i n. Z. Radacki, *Zamki zachodniopomorskie i ich przesłanki genetyczne*, Materiały Zachodnio-Pomorskie. Muzeum Pomorza Zachodniego, t. 6, Szczecin 1960, s. 372.

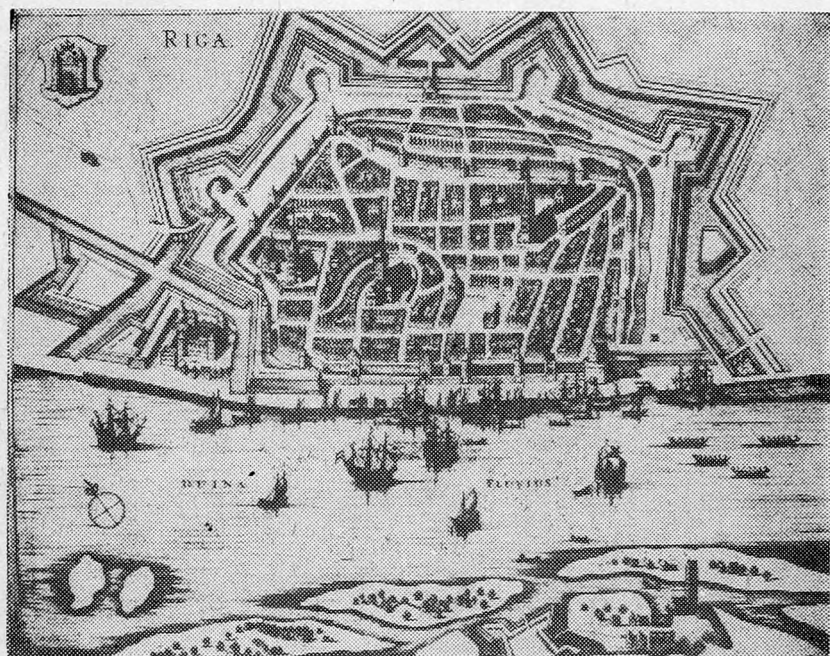
⁴⁶ J. Frycz, *Zamek krzyżacki w Toruniu*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 1, Toruń 1963, s. 92. K. Zurowski, *Najstarsze osadnictwo w Toruniu na tle badań archeologicznych na zamku krzyżackim*, Zeszyty Naukowe UMK, Archeologia 2, Toruń 1969, s. 10. J. Chudziakowa, A. Kola, *Zróżdła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu*, Warszawa—Poznań 1974, s. 8.

⁴⁷ J. Pudełko, *Zagadnienia wielkości i proporcji rynków w badaniach nad rozplanowaniem niektórych miast średniowiecznych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Wrocławskiej, Architektura t. 4, nr 36, Wrocław 1960, s. 27 i n.

Plan der inneren Stadt Riga.

1. Plan miasta Rygi z układem przestrzennym śródmieścia, jaki istniał tu do czasu ostatniej wojny (wg K. Lōwis of Menar, *Riga. Kurzer geschichtlicher Führer*, Riga 1918)

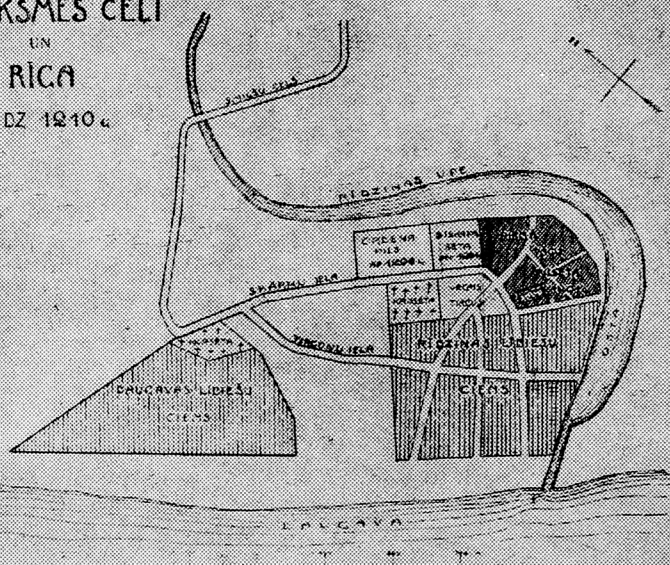

2. Plan miasta Rygi. Miedzioryt z 1 połowy XVII wieku (oryg. Gosudarstwiennaja Biblioteka Łatwijskiej SSR im. W. Lacisa. Ryga, Sygn. R. KL 2/54)

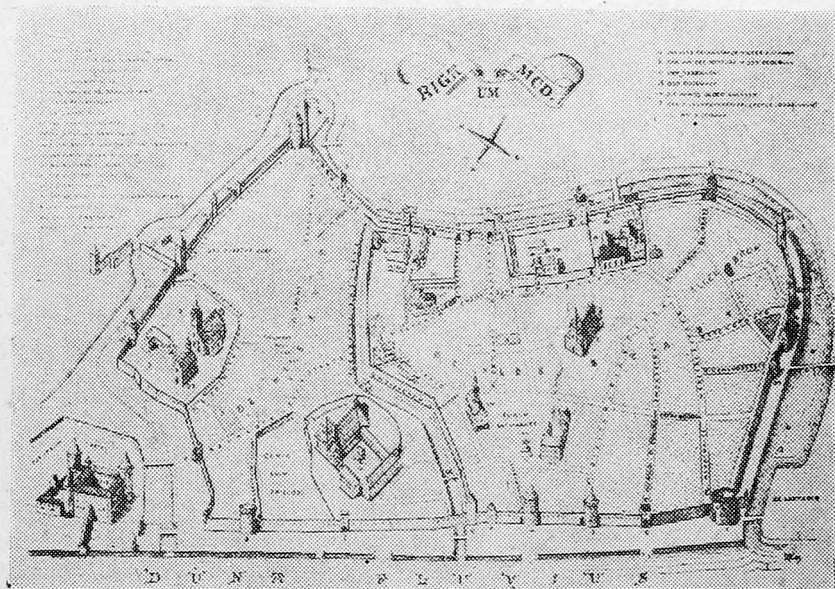
SATIKSMES CELI

UN
RICA

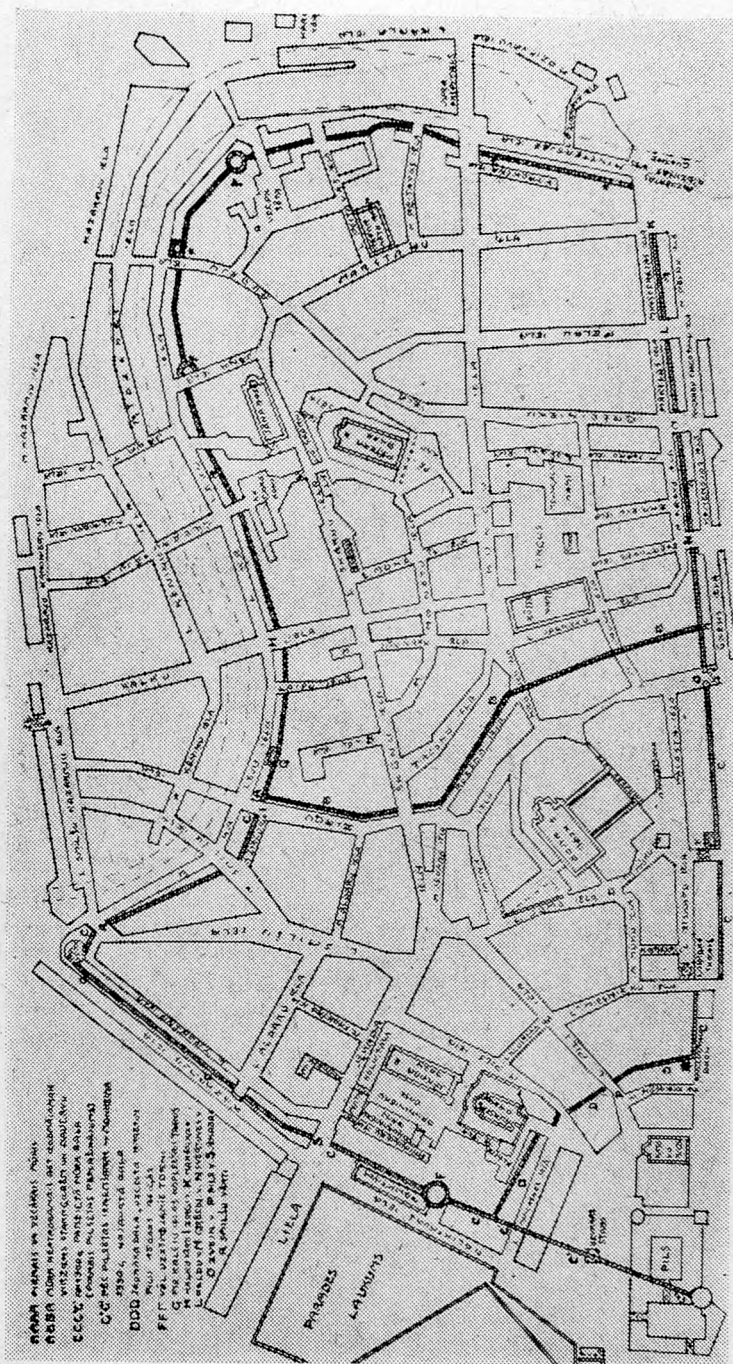
LIDZ 1210.

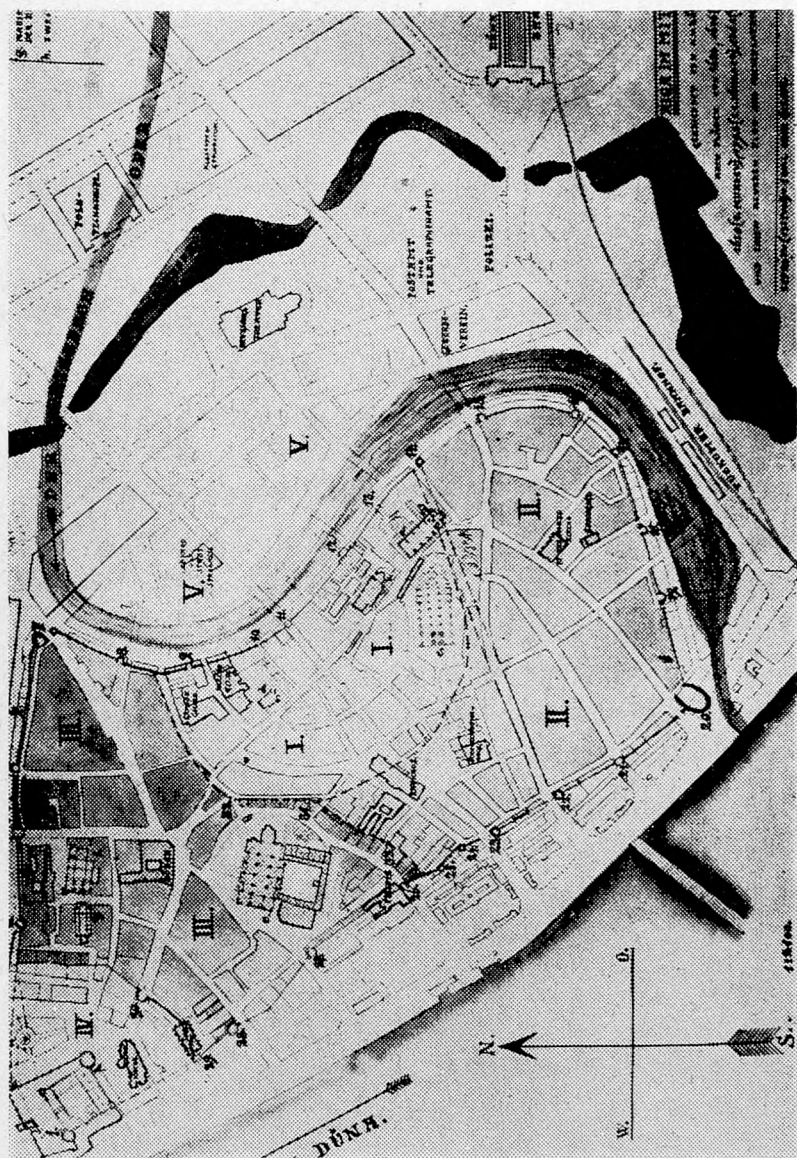
3. Rekonstrukcja rozplanowania miasta Rygi według stanu z 1210 roku. Opracowanie J. Straubergsa (oryg. Gosudarstwiennaja Biblioteka Łatwijskoj SSR im. W. Lacisa. Ryga, Dział starodruków i rękopisów, J. Straubergs „Izdevumi Rigas buvem 14.—16 gs”. Rękopis z 1940 roku)

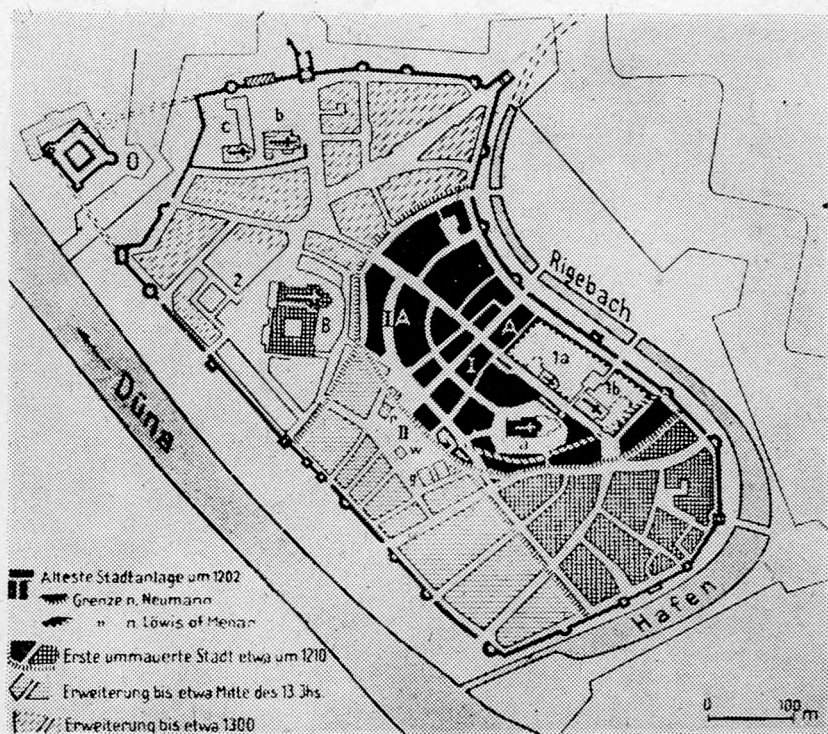

4. Rekonstrukcja rozplanowania miasta Rygi według stanu z 1400 roku. Opracowanie W. Neumanna (wg W. Neumann, *Das mittelalterliche Riga ein beitrage zur geschichte der Norddeutschen baukunst*, Berlin 1892, tabl. I)

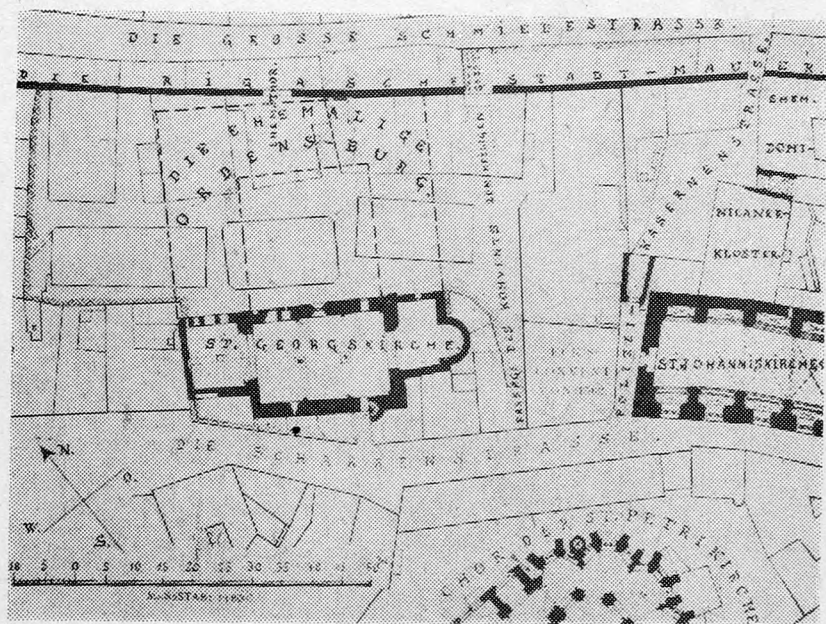

5. Rekonstrukcija etapów rozbudowy murów obronnych miasta Rygi. Opracowanie J. Strauberga (oryg. Gosudarstwiennaja Biblioteka Łatwijskiej SSR im. W. Łacisa, Ryga. Dział starodruków i rękopisów. J. Straubergs, Rīgas vecie skat un plāni 16. un 17. gs. Rękopis z 1940 roku)

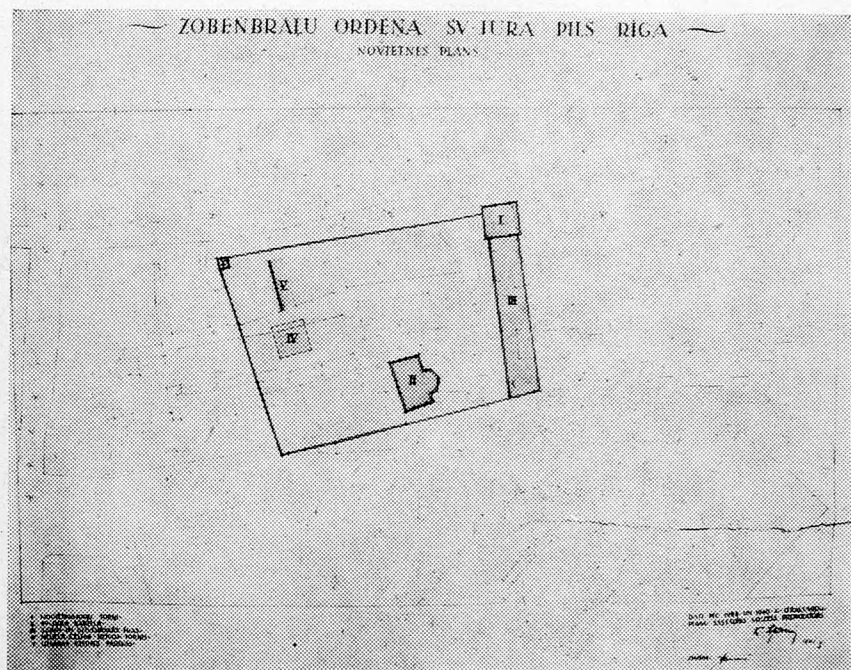

7. Rekonstrukcja etapów rozwoju przestrzennego miasta Rygi. Opracowanie A. Tuulsego (wg A. Tuulse, *Die Burgen in Estland und Lettland*, Dorpat 1942, s. 31, -il. 4)

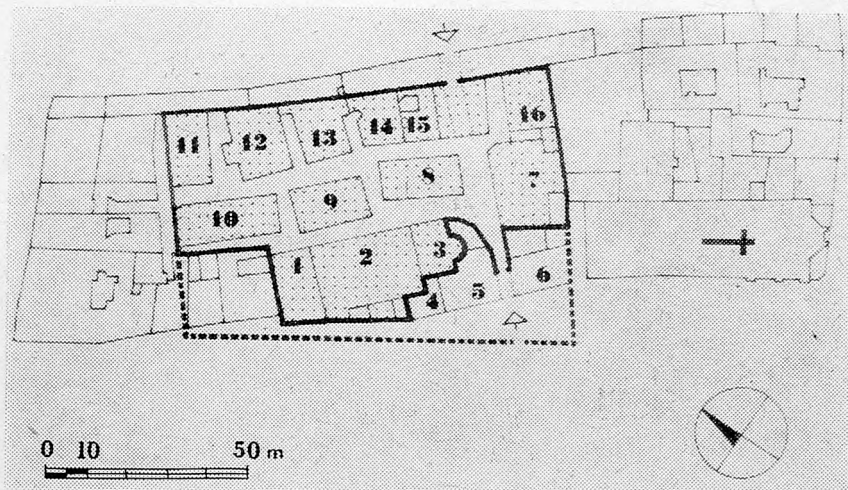

8. Hipotetyczna rekonstrukcja rozplanowania zamku kawalerów mieczowych w śródmieściu Rygi. Opracowanie K. v. Löwisa of Menar (wg K. v. Löwisa of Menar, *Die älteste Ordensburg in Livland*, Berlin 1903)

9. Próba rekonstrukcji rozplanowania zamku kawalerów mieczowych w śródmieściu Rygi. Plansza z badań archeologicznych prowadzonych w 1941 roku przez K. Apinisa. Rysunek Jansonsa (oryg. Muzeum Historii Rygi i Morzechodstwa, Ryga. Dział Archeologii. Sygn. P. II 103)

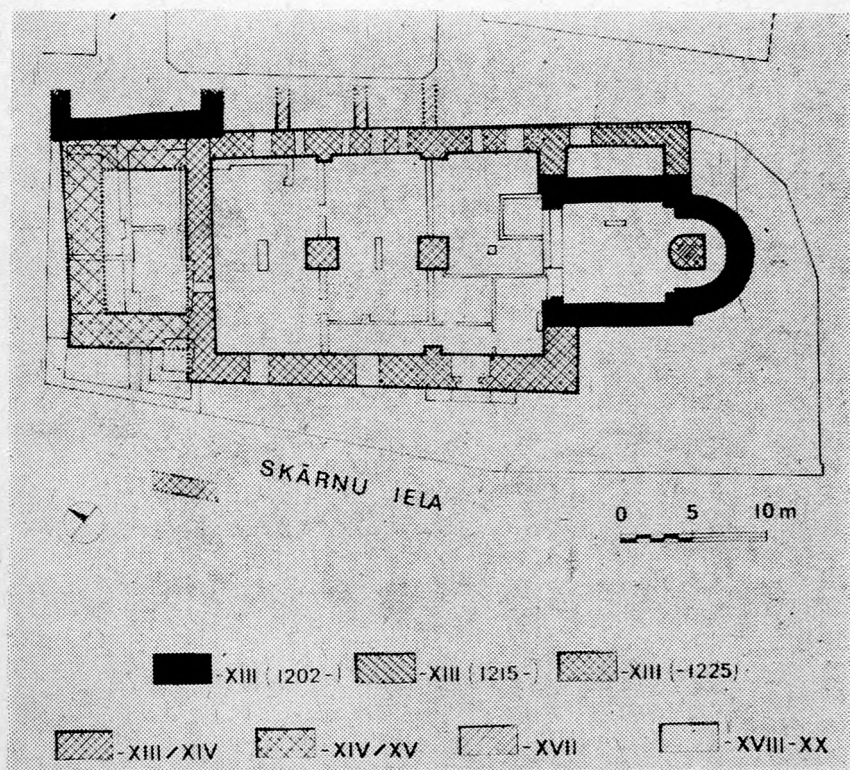
- I — wieża obronna, II — kaplica Sw. Jerzego, III — zabudowa gospodarcza i mieszkalna,
IV — domniemana wieża mieszkalna (donżon), V — relikty wielkiej budowli zamkowej

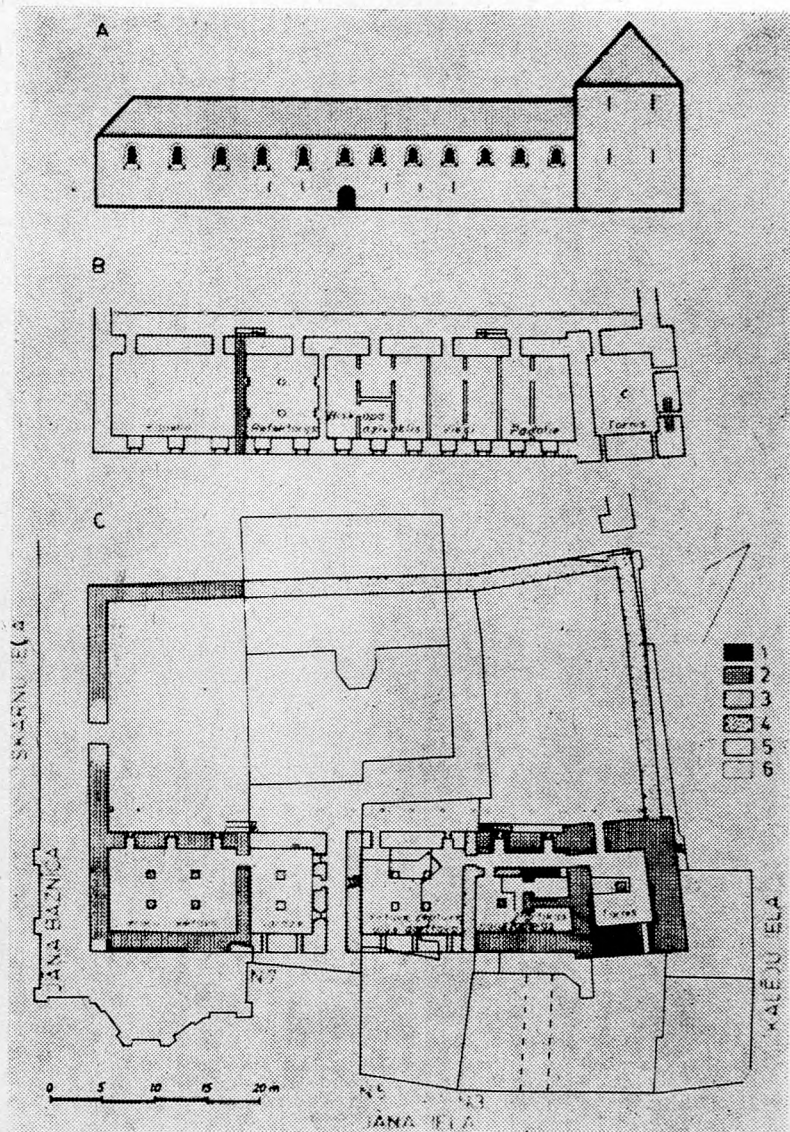
10. Terytorium zamku kawalerów mieczowych w śródmieściu Rygi. Lokalizacja obiektów historycznych na współczesnym planie miasta. Opracowanie autora

1 — spichrz „Pod Brunatną Gołębicą” (Braune Taube), 2 — spichrz „Pod Białą Gołębicą” (Weisse Taube), 3 — spichrz „Pod Niebieską Gołębicą” (Blaue Taube), 4 — spichrz „Pod Czerwoną Gołębicą” (Roth Taube), 5 — przytułek filialny (dawny dom K.W. Koskowskiego), 6 — przytułek Ecka (Ek's Witwen Konwent), 7 — spichrz „Columbus”, 8 — przytułek Campenhousena (Campenhausen Elend), 9 — przytułek zw. „Domem Wdów” i jadalnia, 10 — dawny dom klasztoru Zgromadzenia Szarych Sióstr (Haus der grauen Schwestern), 11 — stajnia Konwentu Świętego Ducha, 12 — dom Ekonoma, 13 — budynek na miejscu ogródka Konwentu Świętego Ducha, 14 — spichrz „Pod Żółtą Gołębicą” (Gelbe Taube), 15 — spichrz „Pod Czarną Gołębicą” (Schwarz Taube), 16 — spichrz „Pod Pstrą Gołębicą” (Bunte Taube)

Linia przerywaną oznaczono zasięg średniowiecznej granicy posiadłości zakonu kawalerów mieczowych. Linia ciągłą oznaczono zasięg posiadłości Konwentu Świętego Ducha. Symbolem krzyża oznaczono lokalizację poddominikańskiego kościoła pw. Sw. Jana

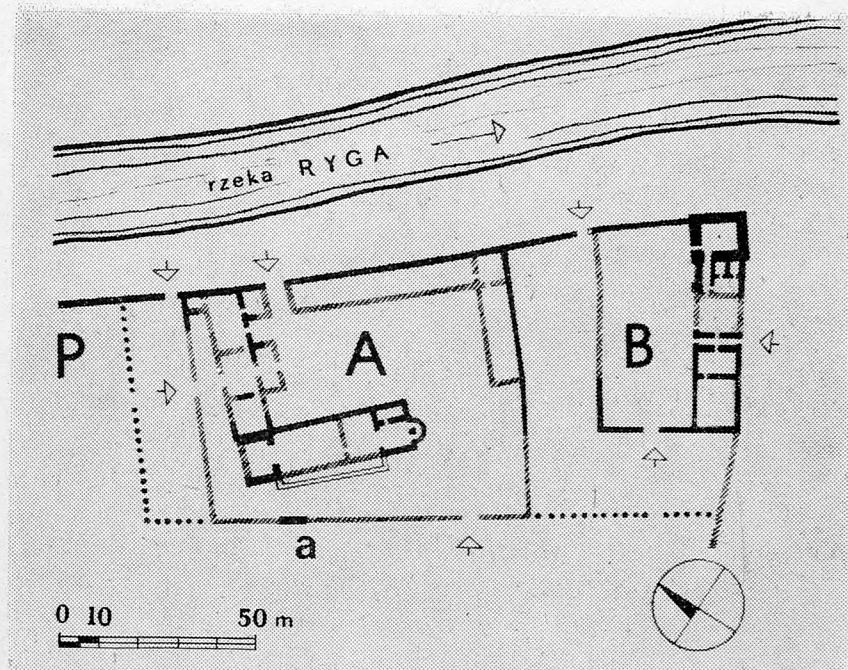
11. Kościół Świętego Ducha (św. Jerzego) wzniesiony na obszarze dawnej posiadłości kawalerów mieczowych w śródmieściu Rygi. Rozwarstwienie faz budowlanych na poziomie piwnic. Opracowanie autora na podstawie dokumentacji: B. Muzolf, Wyniki badań archeologicznych byłego kościoła św. Jerzego w Rydze ul. Skarniu 10—19, Pracownia Konserwacji Zabytków, Ryga—Łódź 1984. J. Cedro, L. Gałczewski, Wyniki badań architektonicznych dawnego kościoła zamkowego pw. Św. Jerzego w Rydze, Pracownia Konserwacji Zabytków, Ryga—Kielce 1984

12. Zamek biskupi w Rydze. Wyniki badań architektonicznych (wg R. Zandberga, *Rīgas viduslaiku nozuduso arhitekturas pieminekļu meklējumi*, [w:] *Muzeji un kultūras pieminekļi*, Rīga 1973, s. 11, il. 11)

A — widok elewacji południowej, B — rzut budowli na poziomie drugiej kondygnacji, C — rzut budowli na poziomie pierwszej kondygnacji

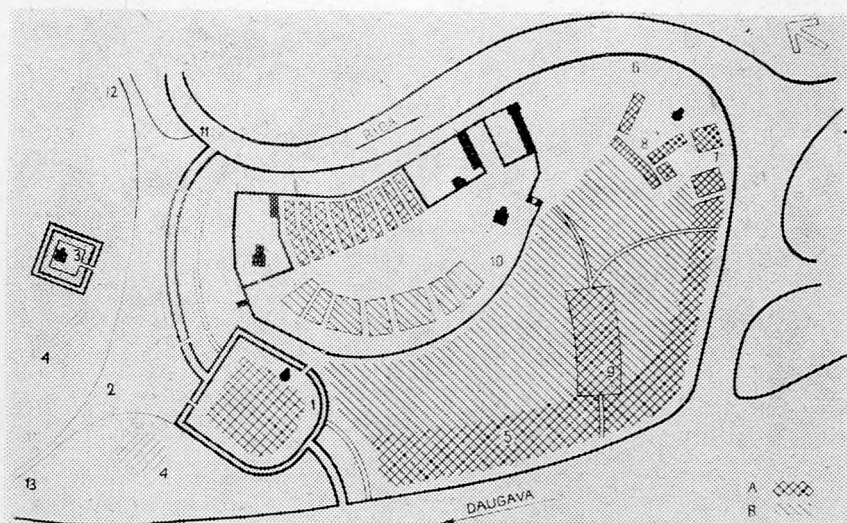
- 1 — zidentyfikowane mury pierwotne, 2 — mury pierwotne częściowo zachowane,
 3 — mury usunięte w 1930 roku, zlokalizowane wg rekonstrukcji arch. T. Vitolasa,
 4 — mury przebudowane, 5 — mury zrekonstruowane hipotetycznie przez analogię,
 6 — zarys zabudowy współczesnej

13. Obszary zamkowe wewnątrz murów miejskich Rygi. Próba rekonstrukcji układów przestrzennych według stanu z XIII wieku. Opracowanie autora

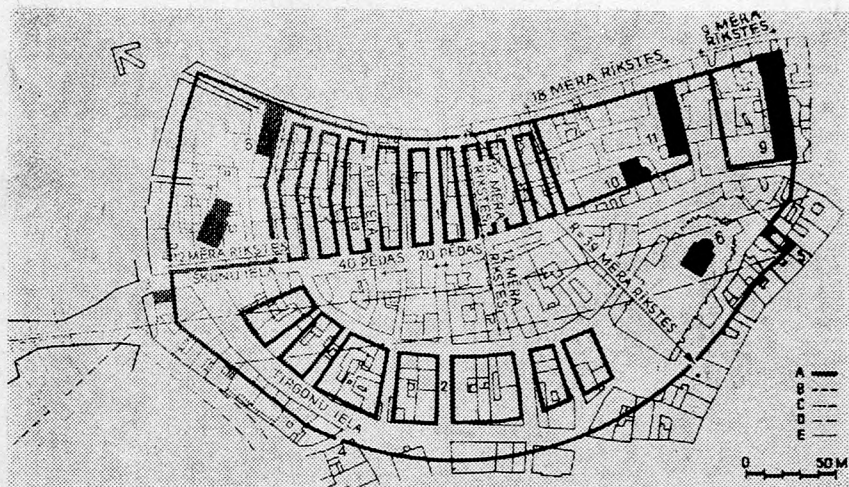
A — obszar posiadłości zakonu kawalerów mieczowych, B — obszar posiadłości biskupów inflanckich, P — rynek miejski, a — relikt murowanego ogrodzenia z 1304 roku, stwierdzony w wykopie archeologicznym w 1984 roku

Linia ciągłą oznaczono udokumentowane partie murów. Linia przerywaną oznaczono hipotetyczną lokalizację partii murów. Linia kropkowaną oznaczono pierwotne granice obu posesji

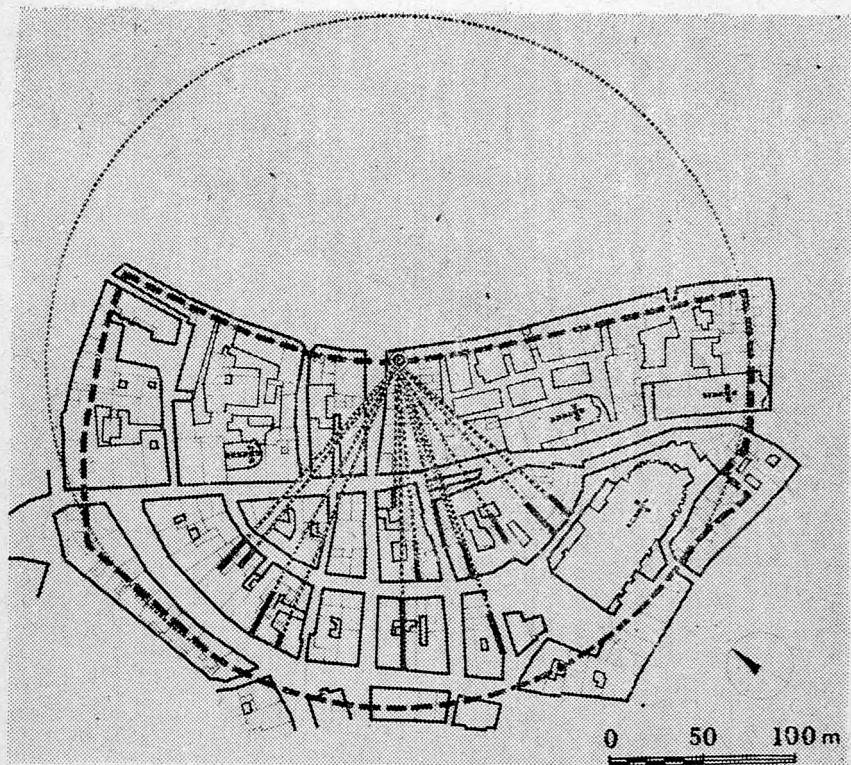
14. Rekonstrukcja układu przestrzennego miasta Rygi i jej okolic z 1210 roku (wg R. Zandberga, *Lokali pilsetbuvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūra XII un XIII gs. mija*, [w:] *Latvijas PSR pilsetu arhitektūra*, Rīga 1979, s. 71, il. 3)

A — zabudowa intensywna, B — zabudowa luźna, 1 — obwarowanie, 2 — obszar targowy przed wjazdem do miasta, 3 — faktoria kupców ruskich, 4 domniemane faktorie kupców zagranicznych, 5 — osada ludności miejscowej, 6 — nadbrzeże portu handlowego, 7 — osada kupiecka, 8 — osada z 2 połowy XII w. 9 — niemiecka osada kupiecka lub obóz rycerzy zakonnych, 10 — miasto założone w 1201 roku przez kolonistów niemieckich, 11 — przystań na rzece Rydze, 12 — główna droga bita, 13 — droga ku przystani na rzece Dźwinie (Daugavie)

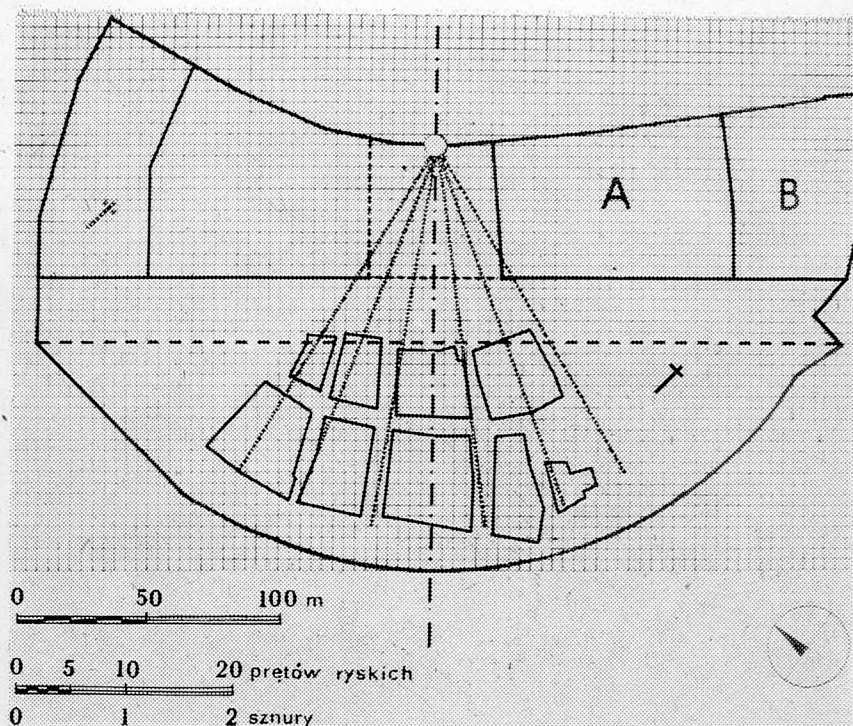

15. Analiza metrologiczna rozplanowania miasta Rygi według stanu z lat 1201—1210 (wg R. Zandberga, *Lokali pilsetbuvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rigas struktura XII un XIII gs. mija*, [w:] *Latvijas PSR pilsetu arhitektura*, Riga 1979, s. 67, il. 2)

A — zabudowa pierwotna, B — domniemany kontur wału obronnego, C — linia organizująca rozplanowanie miasta wewnątrz murów miejskich, D — granica obszaru targowego
 1 — kwartały zabudowy z 1202 roku, 2 — zabudowania osiadłych w mieście kupców, 3 — główna brama miejska, 4 — brama miejska od strony kościoła Sw. Pawła (za murami), 5 — południowo-wschodnia brama miejska, 6 — kościół parafialny Sw. Piotra, 7 — pierwszy kościół katedralny, 8 — dom mieszkalny kapituły katedralnej, późniejsza Mała Gildia 9 — zamek zakonu kawalerów mieczowych z kaplicą Sw. Jerzego, 10 — dom mieszkalny rycerzy zakonnych

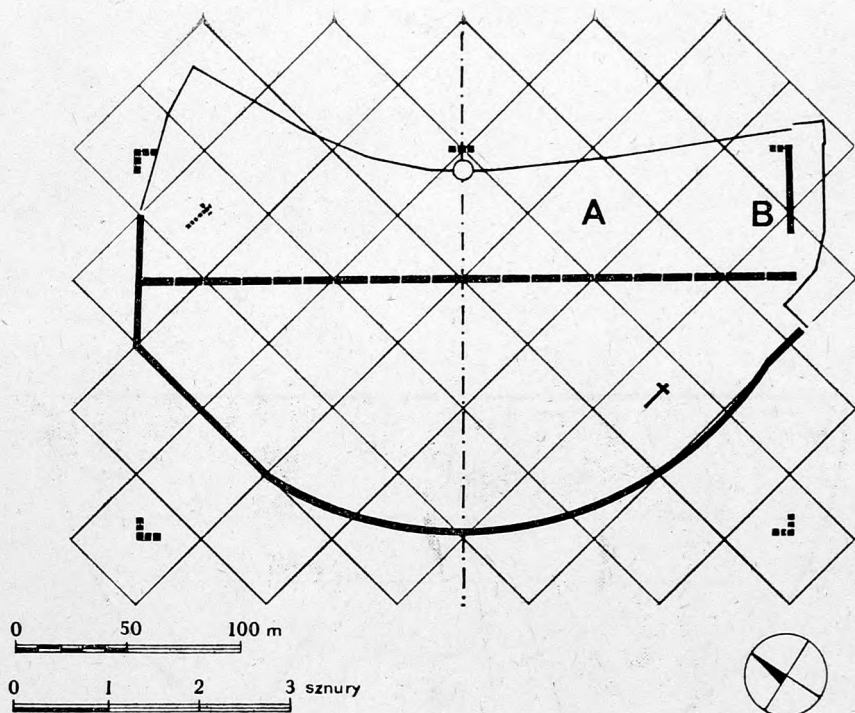

16. Rekonstrukcja modelu geometrycznego, który posłużył około 1201 roku do uformowania układu przestrzennego miasta Rygi. Opracowanie autora
 Podkreślone grubymi liniami granice działek własnościowych wyznaczają środek okręgu, za pomocą którego wytyczono zewnętrzny obwód terytorium miejskiego

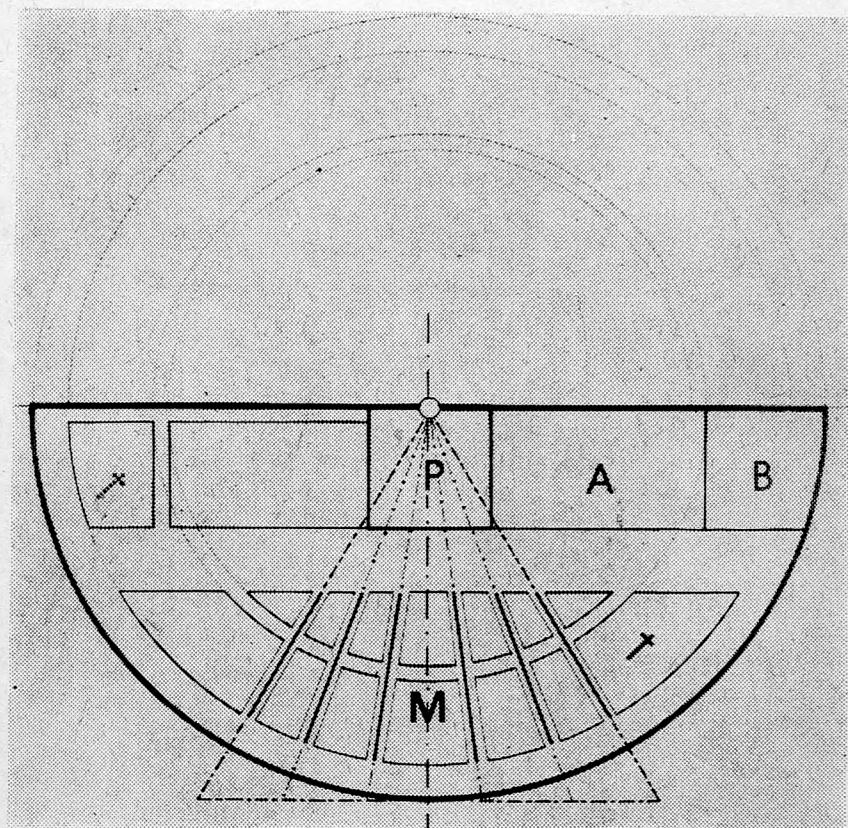
17. Rekonstrukcja modelu geometrycznego, który posłużył około 1201 roku do uformowania układu przestrzennego miasta Rygi. Terytorium miejskie wpisane w siatkę modułową jednoprętową z oznaczeniem osi symetrii układu. Opracowanie autora
A — obszar posiadłości zakonu kawalerów mieczowych, B — obszar posiadłości biskupów inflanckich

Symbolem krzyża oznaczono lokalizację kościoła parafialnego św. Piotra. Linia przerywaną, z wyobrażeniem tego samego symbolu oznaczono domniemaną lokalizację pierwszej katedry ryskiej. Linia ciągłą oznaczono pierwotne granice własnościowe. Linia przerywaną oznaczono południowo-zachodni zasięg głównej arterii komunikacyjnej wewnątrz miasta. Liniami kropkowanymi oznaczono promienistą zbieżność osi uliczek wytyczonych między kwartałami zabudowy mieszczańskiej

18. Rekonstrukcja modelu geometrycznego, który posłużył około 1201 roku do uformowania układu przestrzennego miasta Rygi. Terytorium miejskie wpisano w siatkę modułarną jednosznurową, z osią symetrii układu. Opracowanie autora
 A — lokalizacja rezydencji zakonu kawalerów mieczowych, B — lokalizacja rezydencji biskupów inflanckich

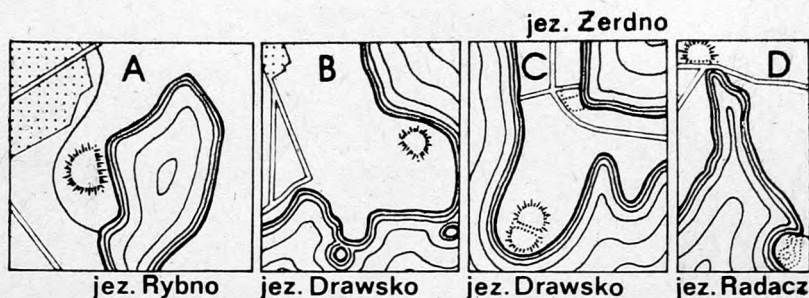
Symbolem krzyża oznaczono lokalizację kościoła parafialnego św. Piotra. Linia przerywana z wyobrażeniem tego samego symbolu, oznaczono domniemaną lokalizację pierwszej katedry ryskiej. Linia ciągłą oznaczono zarys pierwszych murów obronnych. Linia przerywana oznaczono granicę rozdzielającą wewnątrz miasta teren rezydencyjny od części mieszczańskiej

19. Rekonstrukcja tzw. „planu idealnego”, który posłużył około 1201 roku do uformowania układu przestrzennego miasta Rygi. Kompozycja geometryczna z zastosowaniem okręgu, trójkąta równoramiennego i kwadratu. Opracowanie autora

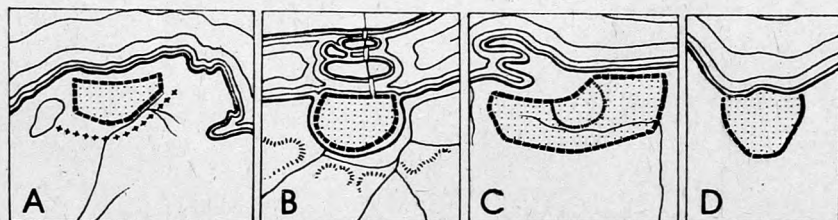
A — obszar wyznaczony pod zabudowę dla kawalerów mieczowych, B — obszar wyznaczony pod zabudowę dla biskupów inflanckich, P — obszar wyznaczony pod główny plac handlowy, M — obszar wyznaczony pod zabudowę dla kupców i mieszczan

Symbolem krzyża oznaczono lokalizację pod budowę kościoła parafialnego. Linia przerywaną, z wyobrażeniem tego samego symbolu oznaczono domniemaną lokalizację obronną pod budowę pierwszej katedry ryskiej

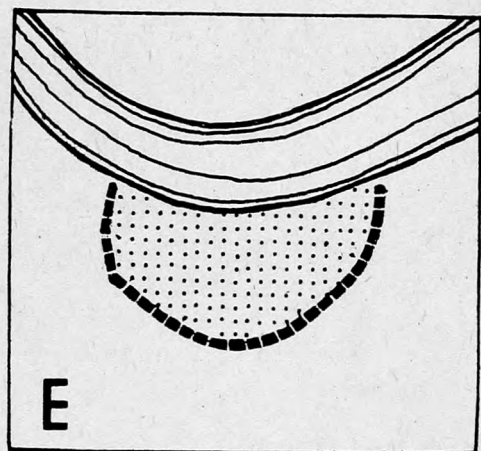

20. Przykłady wczesnośredniowiecznych grodów „typu podkowiastego” na Pomorzu (przerys. wg A. Stafiński, *Najdawniejsze słowiańskie osiedla obronne w okolicach Szczecinka*, Materiały Zachodnio-Pomorskie. Muzeum Pomorza Zachodniego, t. 6, Szczecin 1960, s. 225 i n., tabl. III, il. 2,3, tabl. IV, il. 2,4)

A — Sitno, B — Warnięg, C — Stare Drawsko, D — Radacz

21. Przykłady wczesnośredniowiecznych portów nadbałtyckich (przerys. wg W. Filipowiak, *Port wczesnośredniowiecznego Wolina*, Materiały Zachodnio-Pomorskie. Muzeum Pomorza Zachodniego, t. 2, Szczecin 1956, s. 197 i n. il. 10—11, 13—14)

22. Wczesnośredniowieczny port nadbałtycki: E — Zemgale (Ryga). Opracowanie autora